

## 50'Lİ YILLAR TÜRKİYESİNİN SOSYOLOJİ DÜNYASINDAN GÜNÜMÜZE

Recep ERTÜRK\*

50'li yıllar Türk sosyolojisinin özelliklerini kazandıran olay ve gelişmeleri, 50'li yıllar sosyoloji çalışmalarını anlama bu yazının temel temasıdır. 50'li yıllarda sorunlarımızın neler olduğu, sosyologlarımızın bu konularda ne tür çaba sarf ettiğini kavramak çabamızı temellendirirken öncelikle hatırlamamız gereken kimi noktalar bulunmaktadır.

İlk olarak konu kimsenin söz etmediği, ilgi göstermediği boş bir alan değildir. Konu ile ilgili azımsanamayacak bir literatür oluşmuştur. Bundan da öteye gerek genel olarak Türk sosyolojisi konusunda gerekse bu toplantılarda ele alınan dönem konusunda hocalarımızın, meslektaşlarımızın çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda yaptıkları saptamalar ve öne sürdükleri tezler bulunmaktadır.

Son dönemde Türk sosyolojisine ve Türk sosyoloji tarihine yönelik gençlerin ilgisi de göz önüne alırsa sözünü ettiğimiz literatür bir bildirinin sınırlarını aşacak özellikler göstermektedir.

Şayet bunları bir yana bırakırsak, 50'li yıllarda Türk sosyolojisinin görüntüsünü elde etmek kolaylaşmaktadır. Nihayet İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Hilmi Ziya Ülken'in yönetiminde çıkan dergi, eski dönemden artakalan birkaç çevrenin üçer-beşer sayılık dergi girişimleri ve sosyoloji bölümlerinde çalışan öğretim üyelerince yayınlanmış az sayıda kitap-makale dışında elimizde bir şey kalmamaktadır. Bunlar aracılığı ile bir fotoğraf elde etmek mümkündür. Ancak elde ettiğimiz bu fotoğrafın gerçeğin kendisinin fotoğrafı olduğu derin kuşkular oluşturmaktadır.

Yanılsamaya yol açan bir diğer nokta da, bir sosyologumuzun Türk sosyolojisine ve Türk sosyolojisinin gelişimine ilişkin yargıları ve özellikle de Türk sosyolojisinin gelişimini dönemlendirişidir. Buna göre ülkemizde

---

\* Yrd. Doç. Dr., İÜEF Sosyoloji Bölümü

sosyolojinin gelişimi 1923-1938 dönemi, 1938-1950 dönemi, 1950-1960 dönemi, 1960-1971 dönemi, 1971 dönemi veya '70 sonrası dönem şeklindedir.<sup>1</sup>

Kitap 1982'de basılmıştır. Muhtemelen de 1980 öncesinde yazımı tamamlanmıştır. Aynı mantığı sürdürürsek, 1980, 1971'le başlayan dönemin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bir sonraki dönem de 1997'deki 'post-modern' müdahale ardından başlayan dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemlendirmeye baktığımızda Türk siyasi tarihinde belli dönüm noktaları, siyasi kadroların görev değişimleri veya belli eşikler Türk sosyolojisi için de bir dönemin sona erişini, yeni bir dönemin başlamasını sağlamaktadır. Başka şekilde söylersek, sosyolojimizin gelişiminde sosyologların çabasının, çalışmalarının yeri, katkısı bulunmamaktadır.<sup>2</sup> Her yeni siyasi dönemde önümüze bazı konular konulmakta, sosyologlar bunları tartışmakta, yeni bir dönem başlayınca da bu yeni döneme uygun yeni konulara ilgi göstermektedirler.

Belirtelim, konuyu bu şekilde görmüyoruz. 50'li yıllar konulu bu toplantının da konuyu bu şekilde görmekle ilgisi yoktur. 50'li yıllar, dünya tarihinde de Türk tarihinde de yeni bir dönemdir. 2. Dünya savaşı sonrasında başlayan bu dönem 20. yüzyılı sona erdiren olaylarla birlikte (SSCB'nin dağılışı ve soğuk savaşın bitişi ile) sona ermiştir. 70'li, 80'li yılları da yeni bir dönem olarak değil, 50'li yılların devamı olarak, belki "geç 50'li yıllar" gibi okumak sonuç çıkarmaya daha elverişli bir çerçeve sunmaktadır.

Neydi 1950'li yılları dünya ve Türkiye tarihinde önemli kılan?

Dünya için önemi 1789 Fransız ihtilali ile başlayan süreçte, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesinin verdiği güvenle, bu egemenlik için kendi içinde kıyasıya çok yönlü çatışmaya, çekişmeye girişidir. Bu çatışmayı başlatan Fransa başarısız kalınca, sonraki dönemde Batı'da halk kitlelerinin Batı dünya egemenliğini kendi adlarına ele geçirme çabası bir yandan, Batı'da ortaya çıkan siyasi merkezlerin girişimleri diğer yandan zorlu bir kavgaya girmiş olmalarıdır.

Batı'daki bu kavga nedeniyle biz de bu kavgada taraflarla ilişkiye girerek imparatorluğu yaşatabilmenin yollarını aramaya başlamışız. Bu dönem sonrası gelişmeleri "yenileşme" veya "çağdaşlaşma" tarihi olarak okuyoruz bugün.

<sup>1</sup> Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri I*, s. 25-24.

<sup>2</sup> Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi, 1. sayı, 1989.

Batı'daki çekişme ve kavga, Fransız devrimi sonrası bir dizi savaş-çatışma ve iç ayaklanma ile sürmüştü; giderek dünyanın diğer kısımlarının denetiminin kimde olacağı tartışması yanında "Boğaziçi'ndeki hasta adam"ın terekisinin ne olacağı konusunda mutabakat sağlanınca, topyekün bir savaşla, I. Dünya Savaşı ile 19. yüzyılın finaline ulaşmıştır. Bu finalle birlikte Batı'daki çekişmelerde taraf olarak var olmak isteyen Türk İmparatorluğu da savaş içinde 8 cephede olanca canlılığı ile savaşmasına ve açık bir yenilgi almamasına rağmen çekişme ortadan kalkınca, tarih sahnesinden çekilmiştir.

Söz konusu topyekün çatışmada taraf olan Rus İmparatorluğu ise I. Dünya Savaşı içinde bir ihtilal yaşayarak sona ermiş, Rusya yeni bir biçim kazanmıştır. Bu biçim tüm 20. yüzyıla damgasını vuracaktır. Ancak esas olarak da 2. Savaş sonrasında Batı'nın geleceği kadar tüm insanlığın geleceğini de temsil ettiği iddiasını sürdürecektir, yeryüzünün diğer toplumları için çekim merkezi olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Avusturya-Macaristan ve Türk İmparatorluğu'nun yıkılışı, buna karşılık Rus İmparatorluğu'nun yeni bir form kazanması yanında Avrupa'da da bir denge kurulmak istenecektir. I. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasında önemli etkisi olan yeni bir Batılı güç ABD ise savaşa, savaşın sonuçlarının belirlenmesine yaptığı katkının karşılığını Avrupa'daki diplomasi labirentlerinde yitirince, Wilson başkanlığı bırakmak zorunda kalacaktır.

Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası'ndaki Batı iç sorunlarına bağlı çekişme bastırılrsa da kontrol edilemeyecek, kısa zaman sonra Batı'nın dünya egemenliği kavgasına Almanya yeniden girecek ve 2. kez yenilecektir. Fakat bu 2. savaşın daha farklı sonuçları da olacaktır. 1789'la birlikte Kıta Avrupa'sında başlayan Batı iç kavgası, 2. Dünya Savaşı sonuçlarına bağlı olarak farklı özellikler gösterecektir. İlk olarak çekişme merkezleri Avrupa dışına çıkacaktır. Batı'da taraflardan birinin ideolojisi liberalizmin sözcüsü ABD olurken, endüstrinin zenginliğini üreten sınıflarının ideolojisi Marksizmin sözcüsü SSCB olarak karşımıza çıkacaktır. Kıta Avrupası kendi coğrafyasında doğan iki akımın başını çektiği iki ideolojinin, Kıta Avrupası dışındaki iki siyasi merkezin çekiştiği alan olarak karşımıza çıkacaktır. 1. ve 2. savaşta önemli rolü olan ve kaynağı Fransız ihtilali olan milliyetçilik ise farklı özelliklerinin altı çizilerek her iki ana eğilimin yedeği durumuna gelecektir. (milliyetçilik -yurtseverlik ayrımı)

Sözün uzadığı ve konu dışına çıkıldığı öne sürülebilir ama 50'li yılları anlamak için bu hatırlatmalar gereklidir. 50'li yıllar böyle bir dönemin biçimleniş tarihidir. Topyekûn iki sıcak dünya savaşı ardından, yine topyekûn "soğuk savaş"ın başladığı yıllardır da... Üstelik bunların hepsi de aynı zamanda Batı iç savaşıdır. Kaynağını hem Batı tarihi gelişmesinden, hem Batı'da geliştirilmiş iki düşünce sisteminden alan bir iç savaştır.

Ülkemizdeki gelişmeleri de büyük ölçüde bu genel sürece bağlı tutum alışlar belirlemiştir. Bu şekilde bakıldığında söz konusu dönemde ülkemizdeki sosyoloji çalışmalarının anlaşılabilmesi de mümkün olmaktadır.

Bu hem söz konusu dönemdeki sosyoloji çalışmalarının/tartışmalarının anlaşılmasını, hem de 50'li yıllar üstüne hocalarımızın, meslektaşlarımızın saptamalarını anlamamıza da izin vermektedir. Hocalarımızın, arkadaşlarımızın 50'li yıllarla ilgili saptamaları bulunmaktadır. Bunları kısaca hatırlamadan önce 50'li yıllara uzanan süreçte toplumumuzun ve sosyolojinin serüvenine göz atmakta yarar vardır.

Birinci Dünya Savaşı sonuçları Türk toplumu için mümkün üç seçenek sunuyordu. Bunlardan ilki, her koşulda imparatorluğu siyasi varlık olarak yaşatma arayışıdır. I. Dünya Savaşı kadrolarının savaş sonrasında yurt dışında sürdürdükleri bu çaba sonuç vermeyecek, İttihat Terakki siyasi önderlerinin Berlin'de, Roma'da, Tiflis'te Orta Asya içlerinde dramatik şekilde yaşamları sona erecektir. Diğer bir seçenek de Sevr'le ortaya konan kurumsal ve şekli olarak imparatorluğun Orta Anadolu içlerinde yaşatılmasıdır. Buna da Anadolu Türk halkı yanaşmayacaktır. Onun yerine yaşadığı coğrafyada bağımsız bir ulus devlet olarak var olmanın temelini oluşturacaktır. Bu süreçte, ikinci öneriye daha yakın olan Sabahattin Bey, gerek Milli Mücadele'deki tutumu gerekse sarayla akrabalığı sonucu ülke dışına çıkarılacaktır. Diğer eğilimin sözcüsü, Ziya Gökalp ise görüşlerini yeni koşullara uydurarak, eski düşüncelerini büyük ölçüde terk ederek yeni dönemde etkili olmaya çalışacaktır. Ancak onun da ömrü vefa etmeyecektir. Oldukça erken yaşta ölümü ardından Ziya Gökalp'in kürsüsüne Mehmet İzzet gelecektir. Mehmet İzzet, Ziya Gökalp'in "Türkçü" niteliğine karşılık, Ziya Gökalp'in yeni koşullara uygun Türkçülüğün "Esasları"nı yazmış olmasına karşılık, "Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat" kitabıyla bilinecektir. Türkçülük yerine artık "milliyetçilik"ten söz edilmeye başlanacaktır. Elbette imparatorluğun dış siyaset aracı olarak Türkçü emperyal siyaset arayışlarına Milli devlette gerek yoktur. Mehmet İzzet bu tartışma

nedeniyle ve bu kitabıyla sonradan hatırlanmıştır. Görüşleri ve ilişkileri konusuna kafa yorulmamıştır. Üstüne doktora tezi yapılmasına karşılık bu yönü sorgulanmamış, “Ziya Gökalp’in fikirlerinin tamamlayıcısı” olarak görülmüştür. 1930’da Mehmet İzzet’in erken yaşta ölümü, 1933’te Üniversite’nin yeniden biçimlenişi ve bu biçimlenişte sosyolojinin felsefe zümresi içinde ders olarak sınırlanması<sup>3</sup>, buna karşılık tüm ortaöğretimde sosyoloji derslerinin zorunlu ve yaygın hale getirilmesi süreci başlayacaktır. 1937’lerle birlikte savaşın ufukta görülmeye başlaması ardından 1939’da Sabahattin Bey yandaşı, Coğrafya öğretmeni Mehmet Ali Şevki’nin Edebiyat Fakültesi’nde sosyoloji okutmanı olarak görevlendirildiğine tanık olacağız<sup>4</sup>. Bunun yanında Ankara’da kurulan yeni sosyoloji bölümünden beklenenin gerçekleşmeyeceğinin görülmesi nedeniyle İstanbul’da da sosyoloji bölümü açılıp, başına Hilmi Ziya Ülken getirilecektir.

Bu süreç tüm yaşamı parıltılı başarı ile dolu ve taltif görmüş Hilmi Ziya Ülken’in yeni yönelimlere yelken açtığı bir dönemle de örtüşmektedir. Fakat savaş süreci içinde yeni eğilimler ve 1. Dünya Savaşı sonrasında terk ettiğimiz eski eğilimler üniversite içinden ve dışından ortaya çıkmakta gecikmeyecektir.

Savaş koşulları içinde belli bir rahatlık yanında önemli ölçüde sorumluluk da taşımadan sürdürülen bu tutumların savaşın sonuçlarının kestirilmeye başlaması ile birlikte sona ermesi veya kesintiye uğraması ile karşılaşacağız.

Birinci Dünya Savaşı’nda çöken imparatorluğun içinden Milli Mücadele ile çıkarılan Türkiye bağımsız politika izlemede gösterdiği hassasiyeti savaş boyunca sürdürürken, savaş biterken dışında kaldığı savaşın yarattığı gelişmelerin de dışına düşmek tehlikesi ile karşılaşacaktır. İnce çizgide var olmaya çalışan Türkiye adeta gerili bir ip üzerinde dengede durmaya çalışmaktadır. İki tarafa da düşmemeye çalışmaktadır. Ancak kuzey komşusundan gelen talepler nedeniyle kaçınılmaz olarak bu tutumunu terk etmek zorunda kalacaktır. Bu süreç elbette II. Dünya Savaşı’nın dışımızda gelişmesinin sonucuydu. Bu gelişmelerde yönelimimiz belirmeye başlayınca dışında kaldığımız gelişmeler sonrasında alacağımız biçime sosyologlarımız müdahil olmak isteseler de başarılı olamayacaklardır. Niyazi Berkes’in “Siyasi

<sup>3</sup> Mehmet Yalvaç, “İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde Sosyoloji öğretiminin Tarihçesi”, Kubbealtı Mecmuası, s.

<sup>4</sup> Mehmet Yalvaç, age, s.

Partiler (İngiltere, Fransa ve Amerika'da)" 1946'da yayınlanmıştır. 2 yıl sonra da Berkes üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Mensubu olduğu bölüm kapatılmıştır.

Bu koşullarda 50'lilere gelindiğinde karşılaşılabileceği sorunlardan Tarihi Maddeciliğe Reddiye (1951) ile çıkış aranacaktır. Yeni dönemde bu sadece Hilmi Ziya ile de sınırlı değildir. Türk İnkılabına Bakışlar'ın yazarı Peyami Safa da görüşlerini belli ölçüde değiştirme gereği duyanlardandır. 50'li yılların öncesinin bu etkili yazarı, Türk İnkılabına Bakışlar'ın 2. baskısına yazdığı önsözde, "O devre mahsus yazı disiplini, Kemalizme, altıoka, tarih ve dil anlayışına ait son fasıllarında resmi teze uymak zoruyla, muharririn, düşünce hürriyetinden bazı kısıntılara katlanmasını zaruri kılıyordu" deme gereğini duymaktadır.<sup>5</sup> Bunu dedikten sonra yeni dönemde de etkili olabilecek, 50'li yılların etkin düşünürleri-yazarları arasında yer alabilecektir.

Hocalarımızın, meslektaşlarımızın sosyolojinin 50'li yıllarını "fetret devri", "durgun yıllar", "kısır yıllar", "gerileme dönemi" vb şekilde nitelermeleri bu gelişmeler sonrasının görüntüsü ile ilgilidir. Ancak kendisini öncelikle toparlayan yine Hilmi Ziya Ülken olacaktır. Ülken, 1955'te "Sosyolojinin Problemleri"ni yayınlayarak, yeni bir yönelim ve çaba içine girecektir. Daha sonra yayınladığı "Türkiye Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları"nda deneyimlerinin de etkisi ile bir yandan sosyolojinin kurumlaşmasının öneminin altını çizerken diğer yandan da çeşitli oluşumların temelini siyaset tarafından atılması gereğini belirterek, adeta bir adım geride durmaya özen gösterecektir.

Ancak 2. Dünya Savaşı koşulları içinde ortaya çıkan kimisi 2. Meşrutiyet dönemi düşüncelerinin ırkçı renge bürünmüş biçimleri (dış Türklere ilgi), kimisi Batı'nın gelecekte alacağı biçimi kazanmış olması nedeniyle dünya tarihinde öncü bir rol oynayacağı iddiasındaki SSCB temelli Marksizm ya da müttefiklere erken dönemde yönelmiş liberal eğilimler üniversite dışında da içinde de etkili olarak dile getirilme imkanı bulmuşlardır. Savaş biterken de belli tasfiyeler yaşanmıştır.

50'li yıllar bu gelişmeler ardından ortaya çıkan tarihi süreçtir. Türk toplumunun dünyada kurulan yeni ilişkiler içindeki yerinin biçimlenişi konusunda söz ve görüş sahibi olmayan, böyle bir tasa taşımalarına da sıcak

<sup>5</sup> Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, İnkılap ve Aka, tarihsiz, 2. baskı, s. 10.

bakılmayan sosyologlar gelişmeleri kavrayıp yön verme imkanı olmayınca, üstte sözü edilen nitelermeler anlaşılır olmaktadır.

Türkiye, Soğuk Savaş öncesindeki çeyrek yüzyıldan farklı olarak yeniden Batı içi çatışmanın tarafı olmuştur. Bu çatışmada komünizme karşı cephenin önünde askeri bir rol üstlenmiştir.

Bu rol bizim dışımızdaki gelişmelere bağlı olarak ve bize bir bedel ödetilerek\* bize verilmiştir. Elbette bunun kimi sonuçları da olacaktır. En temel sonucu ise dışımızda gerçekleşen bu gelişmelerin oluşumuna katılmış olmadığımızdan soğuk savaş biterken de olayın geç farkına varan toplumlardan birisi olduk. Daha da öteye olan biteni anlamamakta ısrarcı olduk. Çıkış olarak da eski bir imparatorluk olduğumuzu hatırlayarak, “Adriyatikten Çin denizine kadar” alanda hizmet verebilir özelliklerimiz olduğunu, dosta-düşmana ilan ettik. Ama askeri bir rol ve görev verilmesi için de bir neden kalmamıştı. Daha da öteye Cumhuriyet tarihinin en büyük kalkışması, 20. yüzyıl biterken gözlerimiz önünde gerçekleşti. Ancak yeni koşullarda ne yapacağımız konusunda hiçbir birikimimiz ve hazırlığımız yoktu. Tüm donanımımız ve yoğunluğumuz eldekine sahip çıkabilme temelindeydi.

50’li yıllardaki siyaset kadrolarının rahatlığına karşılık sosyologlardaki durgunluğun, daha küçük sosyal gruplara yönelik ilginin veya yeni koşullarda bize yönelik uygulamalara temel oluşturacak bilgi ve görüşleri aktarmaya soyunmanın, verili çerçeve içinde tartışıyormuş gibi yapmanın açıklaması da bu olsa gerek. Siyaset kadrolarındaki rahatsızlık, “yeni bir dünya kurulur Türkiye içinde yerini alır” şeklinde ifade ile bu rahatsızlığın dışı vurulması daha sonralarının işidir. Kendi başımıza iş yapmaya kalkınca, elimizdeki silah ve diğer imkanların bize niye verildiği, onları nerede kullanabileceğimiz hatırlatılmıştır.

50’li yıllar bir önceki dönemle kopukluk, eski çizginin sonra erışı şeklinde görüldüğü gibi, tersi de söylenmiştir ki her ikisi ile ilgili argümanlar bulmak mümkündür. Kadro değişse de verili çerçeve ve ana doğrultu değişmemiştir. Eski dönemin üniversiteye dönük eleştirisinin tipik ifadesi “arkada kalan Darülfünun” mantığı sürdürülmüş, üniversitenin çeşitli düzeylerde eleştirisine tanık olunmuştur.\*\* Ama üniversite de biçimlenişinde

\* Kore savaşı

\*\* Bu kez “kara cübbeliler”.

kazandığı nitelikler gereği gelişmeler önünde yol gösterici olamamıştır. Yeni arayışların dile geleceği yer olması gerekirken, mevcudun savunusuna vurgu öne çıkmıştır. Toplum ve devlet niteliklerimizden geri gidilip gidilmediği tartışması ile kendisini sınırlamıştır.

Sosyolojinin ülkemize gelişinin temel probleminin -Türk toplumunun dünya üstünde bir yer edinmesi anlayışının- sorgulanmaması yanında, bu mantığın yeni koşullarda da sürmesi nedeniyle dünya üstündeki verili yerimizi doğrulama çabaları bu dönemde ve sonrasında da öne çıktığı gibi, bu çabaya sosyoloji dışından da katılanlar sosyologlarla birlikte hatta onlardan daha fazla öne çıkacaktır. Dönemi değerlendirilte dönemin kavrayışı temel alınması nedeniyle yol almak imkanı da olmamıştır. Dönemi anlama çabasında iki ismin söylediklerinin önemini belirtmek gerekir. Baykan Sezer, toplum ve düşünce geleneğimizin sürekliliği içinde dönemi ve dönemin ilişkilerini “kapı önü çekişmesi”<sup>6</sup> kavramı ile temellendirirken, Kurtuluş Kayalı da “dar anlamda siyaset”<sup>7</sup> ifadesini kullanmıştır. Her iki kavramlaştırma, sadece o dönemi değil, düşünce geleneğimizin olduğu kadar sosyoloji geleneğimizin de anlaşılmasının anahtarını oluşturmaktadır.

50’li yılların çerçevesi, soğuk savaşın bitişi ile sona ermiştir. Sadece 50’li yılların çerçevesi değildir sona eren, Batı içinde 19. yüzyılla başlayan çekişme de sonuçlanmış bulunmaktadır. Batı içi çekişme sonuçlanmış olması nedeniyle, ‘tarihin sonu’ndan, ‘ideolojilerin sonu’ndan, daha öteye sosyolojiye gerek kalmadığından söz edilmeye başlanmıştır. Şimdi yeni koşullarla, tarihsel gelişmenin ana ekseninin apaçık görüldüğü koşullarla karşı karşıyayız. O nedenle, Batı egemenliğinin iç tartışmasını bitirdiği koşullarda, önümüze “medeniyetler çatışması” konmuştur.

<sup>6</sup> Baykan Sezer, a.g.y, s. 24.

<sup>7</sup> Kurtuluş Kayalı, Türk Düşünce Dünyası I, s. 59.



**ABSTRACT**

*To understand Turkish sociology of the fifties, it is necessary to regard the period's historical conditions as well as the period's sociological texts. This text is the interpretation of a view about the historical process leading to the fifties. In the first place, it is wanted to draw the frame of the process leading to the fifties. Secondly, it is tried to evaluate the Turkish sociology in the fifties in top view. The problems of sociology in this process are discussed.*

*Key Words : Turkish Sociology, 50s' conditions, 50s periods, History of Turkish Sociology, 20. Century, Peyami Safa.*

---